

Сформованість громадянської компетентності учнів початкової школи

О. В. Начинова, Ю. А. Шпаларенко

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна
Corresponding author. E-mail: nachinov54@ukr.net, shpalial@ukr.net

Paper received 30.11.19; Accepted for publication 11.12.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-213VII35-10>

Анотація. В статті розглядається проблема формування громадянськості молодших школярів. Зазначено пріоритетність виховання громадянської компетентності дітей з сенсорними порушеннями. Досліджено, що в спеціальній освіті розробкою методик, вивченню умов та особливостей формування громадянської компетентності учнів з особливими освітніми потребами майже не приділялась увага. Проаналізовано рівні сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи з нормою розвитку та їх однолітків з сенсорними порушеннями, оброблено результати, зроблено висновки.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, учні початкової школи, учні з сенсорними порушеннями, діти з нормативним розвитком, спеціальна освіта.

Одним із пріоритетних напрямів виховної роботи в сучасній школі є громадянське виховання – формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині відчуття впевненості та захищеності: моральної, соціальної, юридичної. Також воно покликане виховувати у дитини високі моральні ідеали, відчуття любові до Батьківщини, потребу служіння своїй країні та своєму народу. На сучасному етапі реорганізації шкільної освіти України, побудови Нової Української школи мова йде про формування в учнів патріотизму як провідної духовної цінності майбутніх поколінь. Громадянська компетентність виступає складовою патріотичного виховання, його передумовою. Виховання громадянської компетентності повинно починатись з перших днів шкільного життя дитини і можливо лише при умові, коли виховний процес стає частиною освітнього процесу, зорієнтований на загальнолюдські цінності, пронизаний любов'ю до всього рідного. Пеший досвід громадянського виховання дитина має одержати в новій українській школі, де все (освіта, дозвілля, спілкування) буде організовано з повагою до дитини, до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей.

Найбільш гостро проблема формування громадянської компетентності учнів постає в системі спеціальної освіти. Враховуючи особливості психофізичного розвитку, обмежені можливості (рухові, пізнавальні, мовні тощо), фрагментарність знань про навколишній світ, зрозумілим стає пріоритетне виховання громадянської компетентності в даній категорії дітей. Одночасно, саме ці діти мають потребу в сформованій громадянській компетентності, яка буде забезпечувати їхню активну життєву позицію, буде базою, що забезпечуватиме формування морально-етичних (чесність, справедливість, повага до себе та інших тощо) та соціально-політичних (патріотизм, повага до закону, солідарність, відповідальність тощо) якостей особистості, без яких соціалізація осіб з особливими освітніми потребами, їх соціальна інтеграція ускладнена, а часом зовсім неможлива.

Для побудови педагогічної моделі виховної роботи з метою формування громадянської компетентності у школярів початкової ланки освіти, які мають порушення в сенсорній сфері, необхідно розуміти вихідний рівень її сформованості у даного контингенту школярів та особливості цього утворення у школярів з

патологією зору та слуху.

Метою статті став аналіз рівнів сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи з нормою розвитку та їх однолітків з сенсорними порушеннями.

Громадянське виховання базується на ідейному багатстві народу, його морально-етичних цінностях, виховній мудрості. Для того, щоб діти стали народом, творцями своєї країни, необхідно за період їх навчання, виховання в сім'ї та школі прищеплювати їм любов до рідного краю, свого народу, для того, щоб вони перейнялися національним духом, культурою, способом мислення та життя. Ці якості необхідно виховувати у дітей засобами, методами, традиціями, мораллю, які вироблені народом протягом всього періоду історико-культурного розвитку, при цьому органічно поєднувати ці підходи з інноваційними розробками європейського та світового культурно-педагогічного досвіду.

Педагогічна наука трактує «виховання» як цілеспрямований процес, що забезпечує оволодіння знаннями, нормами та правилами поведінки. Структура виховання має певну послідовність: формування відчуттів (стійких емоційних відношень до явищ дійсності), формування переконань (інтелектуально-емоційного відношення суб'єкта до знань), формування вмінь і навичок поведінки.

В. Іова, Т. Люріна стверджують, що сьогодні виховний процес має переходити на становлення в особистості механізму саморегуляції на основі віри і почуття обов'язку, що потребує від педагогів нового підходу до технології реалізації концепції формування вільного громадянина, творчого, активного, здатного вирішувати завдання, які забезпечать поступ нації. За умов особистісно орієнтованого підходу до виховання особистість учня визначається відповідним рівнем вихованості, навчальної компетентності, комунікативними вміннями, духовними орієнтирами та цінностями, активною громадянською позицією.

Аналіз педагогічного досвіду Б. Бричка, Н. Волкової, М. Євтуха, Н. Мойсеюк, М. Скрипника, М. Ярмаченка дає можливість стверджувати, що єдиних педагогічних підходів до громадянського виховання школярів не існує. Науковцями та практиками пропонуються різні методи, прийоми, технології, різноманітне їх тлумачення та характеристики. Разом

с тим усі науковці погоджуються, що формування громадянської компетентності в учнів повинно відбуватися за певним алгоритмом.

На першому етапі – усвідомлення громадянських цінностей суспільства. На цьому етапі, за допомогою змістовного та емоційно-забарвленого роз'яснення вчителя, учні початкової школи усвідомлюють сутність громадянських цінностей, осмислюють їх, виявляють емоційно-ціннісні ставлення до них, що в кінцевому результаті сприяє формуванню переконань, громадянської позиції особистості.

Наступний етап – осмислення й оцінка вихованцями власного життєвого досвіду, мотивації своїх дій і вчинків [1]. У дослідженнях П. Ігнатенка, В. Поплужного, Н. Косаревої, Л. Крицької зазначено, що комунікативний вплив учителя на громадянську сферу учнів цілеспрямовано та регульовано здійснюється, в основному, шляхом використання соціально-психологічних методів [3, с. 79]; що дозволяє у молодшому шкільному віці сформувати у дитини здатність пізнавати себе як члена родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати в неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, природи, рідного слова, побуту, традицій, правильно оцінювати власні дії і дії оточення.

Останній етап – це формування в учня очікуваної громадської поведінки. У формуванні позитивного досвіду громадянської поведінки особистості вирішальну роль відіграє діяльність. У зв'язку з цим, важливим у громадянському вихованні учнів початкової школи є організації діяльності і формування досвіду громадянської поведінки через різноманітні завдання громадянського спрямування, що дозволяє формувати патріотизм, громадянську відповідальність, працелюбність, милосердя, культуру поведінки та інші якості.

На жаль, в спеціальній освіті досліджень щодо методик, умов та особливостей формування громадянської компетентності учнів з особливими освітніми потребами майже не проводилось. Відомо, що діти з порушеннями розвитку сьогодні зорієнтовані на єдиний освітній стандарт, навчаються за єдиними освітніми програмами та вимогами. Громадянська позиція учнів з сенсорними порушеннями формується як у ході корекційно-виховного процесу, так і корекційно-розвивальною роботою, рушійною силою яких є внутрішні суперечності: між соціальними завданнями, які висуває перед школярами педагог, та їх можливостями; між зовнішніми впливами та внутрішніми прагненнями школярів; між претензіями учнів та їх реальними можливостями; між потребами учня та способами їх задоволення. Враховуючи, що для дітей з сенсорними порушеннями в спеціальних закладах створені спеціальні освітні умови за рахунок корекційних предметів, спеціальних та пропедевтичних заходів на освітніх та виховних заняттях, рівень сформованості їх громадянської компетентності, не дивлячись на наявні порушення, має бути близьким до рівня учнів з нормативним розвитком. Таке очікування також базувалося на тому, що оволодіння загальноосвітньою програмою учнями спеціальної школи, навіть, на початковій ланці освіти, без певного рівня сформованості особистісних якостей, суттєвих в формуванні громадянської компетентності, неможливо. Компен-

сація дефекта сприяє формуванню інших якостей дитини, активізації здібностей нетипових для даного віку, що дає «плюс компенсації» по Л. Виготському. Враховуючи думку фахівців-дефектологів, що розвиток дітей з психофізичними відхиленнями відбувається за загальними закономірностями розвитку, притаманних даному віку, припустили, що показники сформованості громадянської компетентності молодших школярів з сенсорними порушеннями та школярів з нормою розвитку будуть схожі. Це дало підставу запропонувати однакові питальники для всієї експериментальної групи. Разом з тим, сенсорний недорозвиток, мовленнєві проблеми, збіднілий життєвий досвід, недосконалість корекційних заходів можуть негативно вплинути на рівень громадянської компетентності учнів з сенсорними порушеннями. Проведене дослідження мало вирішити ці питання.

Задля визначення рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи було запропоновано питальник, в якому представлено 11 запитань з трьома відповідями до кожного з них.

Надані питання враховували освітній матеріал, який опановували учні в дошкільному закладі та школі, знання базу відповідно розвитку (7–8 років) та базові компетентності, якими повинен володіти учень. Питання сформульовані лексикою доступною для даної вікової групи, надруковані чітко, 16 кеглем з полуторним інтервалом для зручної роботи дітей зі знизеним зором. Таким чином питання були адаптовані до можливостей дітей з особливими освітніми потребами.

Експериментальна група в основному комплектувалась із здобувачів початкової освіти 2 року навчання, оскільки метою дослідження було визначення базового рівня сформованості громадянської компетентності школярів. Опитування проводилось серед учнів 2 класу з нормою розвитку (40 дітей), учнів 2-3 класів із знизеним зором (20 дітей) та напівглухих учнів 2-3 класів (15 дітей). Діти з нормативним розвитком є здобувачами початкової освіти та навчаються в загальноосвітній школі, слабозорі та напівглухі діти одержують освіти в спеціальних закладах (кожен свого типу). Учні з типовим розвитком повністю самостійно виконували завдання: читали питання, осмислювали їх та підкреслювали вірну відповідь. Учні із сенсорними порушеннями виконували завдання за допомогою вчителя, який зачитував питання та варіанти відповіді, при необхідності пояснював незнайомі слова («атрибути», «осередок» тощо). Правильну відповідь учні вибирали і підкреслювали самі.

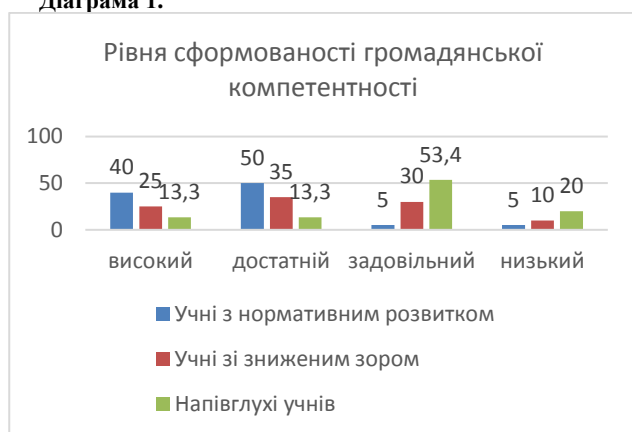
Таким чином зміст завдання для всіх школярів був однаковий. Умови виконання допускали корекційно-педагогічну допомогу з огляду на вік та наявні порушення у дітей з особливими освітніми потребами. Час виконання завдання не обмежувався, учні обирали оптимальний темп роботи.

Одержані результати були оброблені та проаналізовані. Для цього було виокремлено чотири рівня сформованості громадянської компетентності: високий (11-10), достатній (9-8), задовільний (7-6) та низький (5 і нижче) з інтервалом у 2 бали кожен.

Слід зазначити, що учні з нормою розвитку виконували завдання значно швидше своїх однолітків з

порушеннями розвитку. Так, середній термін виконання завдання для учнів з нормою розвитку становив 10-12 хвилин, тоді як для дітей з сенсорними порушеннями – 18-20 хвилин. Суттєвої різниці в тривалості роботи по завданню у напівглухих та слабозорих учнів не встановлено. Є відмінності в результаті роботи, в рівнях сформованості громадянської компетентності. Так учні з нормативним розвитком в 90% результатів продемонстрували високий (40%) та достатній (50%) результати. Лише 4 учня мали задовільний (5%) та низький (5%) рівень сформованості громадянської компетентності. Діти зі зниженим зором мали такі результати: високий рівень – 25% (5 дітей), достатній рівень – 35% (7 дітей), задовільний рівень – 30% (6 дітей), низький рівень – 10% (2 дитини). Рівні сформованості громадянської компетентності у напівглухих учнів мали такі показники: високий – 13,3% (2 учня); достатній – 13,3% (2 учня); задовільний 53,4% (8 учнів), низький – 20% (3 учні). Наочно результати опитування школярів представлено у Діаграмі 1.

Діаграма 1.

Одержані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Сенсорні порушення суттєво впливають на формування громадянської компетентності учнів початкової ланки освіти. Незалежно від типу порушення (зору чи слуху) показники сформованості громадянської компетентності погіршуються. Це вказує на необхідність впровадження додаткових корекційно-розвивальних, освітніх, виховних заходів щодо формування даної компетентності. Бажано планувати не лише змістове наповнення таких заходів, але й часове їх тривалість, оскільки діти з сенсорними порушеннями потребують більше часу на усвідомлення та розуміння наданої інформації.

2. Особливо значні відхилення в формуванні громадянської компетентності демонструють учні з порушенням слуху. Пояснюємо це тим, що формування громадянської компетентності відбувається в основному через вербальні засоби комунікації, а у даній категорії дітей мовлення є порушеним, що ускладнює можливість впливу. Формування громадянської компетентності відбувається лише при застосуванні спеціальних технологій, не може відбуватись при вільній соціальній взаємодії, що має негативний вплив на формування громадянської компетентності.

3. Рівень сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи з нормативним розвитком свідчить про гарні передумови щодо формування патріотичних установ у підростаючого покоління. Діти демонструють знання традицій своєї країни, атрибутів державності, певну обізнаність щодо законодавчих основ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навч. посіб., 2-е вид./Н. Є. Мойсеюк. – К., 1999. – 650 с.
2. Григорчук Т. В. Веселкове дитинство. (Технології виховної роботи з молодшими школярами): Навч.-метод. посіб./Т. В. Григорчук, В. Ю. Іова, Л. В. Красномоєць. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 116 с.
3. Ігнатенко П.Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навч.-метод. посіб.]/П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І Косарева, Л. В. Крицька. – К.: ВЗМН, 1997. – 252 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студ. вищ. навч. закл./Н. П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002 – 576 с.
5. Іова В. Ю., Люріна Т. І. Формування громадянської культури особистості: Навч.-метод. посіб./В. Ю. Іова, Т. І. Люріна. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 172 с.

REFERENCES

1. Moiseiuk N. Ye. Pedagogika: Navch. posib., 2-e vyd./N. Ye. Moiseiuk. – K., 1999. – 650 s.
2. Hryhorchuk T. V. Veselkove dytynstvo. (Tekhnolohii vykhovnoi roboty z molodshymy shkoliaramy): Navch.-metod. posib./T. V. Hryhorchuk, V. Yu. Iova, L. V. Krasnomovets. – Kamianets-Podilskyi: Abetka, 2001. – 116 s.
3. Ihnatenko P.R. Vychovannia hromadianyna: psykholoho-pedahohichni i narodoznavchi aspekty: [navch.-metod. posib.]/P. R. Ihnatenko, V. L. Popluzhnyi, N. I Kosarieva, L. V. Krytska. – K.: VZMN, 1997. – 252 s.
4. Volkova N. P. Pedagogika: Posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl./N. P. Volkova. – K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2002 – 576 s.
5. Iova V. Yu., Liurina T. I. Formuvannia hromadianskoi kultury osobystosti: Navch.-metod. posib./V. Yu. Iova, T. I. Liurina. – Kamianets-Podilskyi: Abetka, 2003. – 172 s.

The civil competence formation of elementary school students

O. V. Nachinova, Y. A. Shpaliarenko

Abstract. The article observes the problem of civil competence formation of elementary school students. Notes the priority of formation of civil competence for children with sensory disabilities. It is researched, that there wasn't enough attention to developing methodology, study the learning environment and features of civil competence formation of elementary school students with special learning needs in the special education's area. It is analysed the civil competence formation levels of elementary school students without sensory disabilities and the one with it. The results have been processed. The conclusions have been made.

Keywords: Civic consciousness, civil competence, elementary school students, students with sensory disabilities, students with normative development, special education.